

Piliakalniai – nuo atsiradimo iki šiandienos

Šis, 19-asis, *Archaeologia Lituana* tomas skirtas piliakalniams – svarbiems praeities ir dabarties kultūrinės tapatybės paminklams.

Leidinyje publikuojama vienuolika mokslinių straipsnių, iš kurių devyni parengti 2017 metų spalio 19–21 dienomis vykusioje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Piliakalniai. Nuo atsiradimo iki šių dienų“ skaitytų pranešimų pagrindu. Kiti du straipsniai parašyti ne konferencijos dalyvių.

Konferencijos idėja jos organizatoriams kilo sužinojus, kad Lietuvos Respublikos Seimas 2015 metų birželio 23 dienos nutarimu Nr. XII-1845 2017 metus paskelbė *Piliakalnių metais*. Ši svarbi Seimo iniciatyva ir inspiravo idėją 2017 metais organizuoti tarptautinę mokslinę konferenciją piliakalnių tyrinėjimams aptarti.

Trijų dienų konferencija vyko Vilniuje ir Klaipėdoje. Joje dalyvavo devynių šalių archeologai, jie per dvi konferencijos dienas perskaitė 25 pranešimus.

Pirmoji konferencijos diena buvo organizuota Lietuvos Respublikos Seime. Konferenciją trumpa sveikinimo kalba pradėjo organizacinio komiteto pirmininkas Algimantas Merkevičius. Konferenciją pasveikino ir atidarė Seimo nariai akad. prof. Eugenijus Jovaiša ir prof. Arūnas Gumuliauskas. Kitą dieną, spalio 20, konferencijos dalyviams buvo organizuota ekskursija, kurios metu apsilankyta Vytauto Didžiojo karo muziejuje ir pakeliui iš Kauno į Klaipėdą apžiūrėta keletas piliakalnių ir pilių. Spalio 21-ąją, trečiąją dieną, konferencija vyko Klaipėdos universitete.

Šiame tome skelbiami straipsniai sugrupuoti laikantis chronologinės tvarkos ir apima platų laikotarpį nuo priešistorės iki vėlyvųjų viduramžių ir nuo gyvenviečių įrengimo kalvose ir kitų tipų aukštesnėse vietose pradžios bei įtvirtintų gyvenviečių atsiradimo iki mūrinių pilių statybos kalvose ir aukštuose upių krantuose.

Pirmas spausdinamas estų archeologo, Tartu universiteto profesoriaus Valterio Lango, konferencijoje perskaičiusio kviestinį pranešimą apie ankstyvasias įtvirtintas gyvenvietes Rytų Baltijos regione, straipsnis. Pirmoje šio straipsnio dalyje autorius trumpai apžvelgė ankstyvųjų piliakalnių tyrinėjimus regione ir pateikė ankstesnes jų metu gautų duomenų interpretacijas. Antroje straipsnio dalyje V. Langas, remdamasis įtvirtintų gyvenviečių materialine kultūra bei pastarųjų metų etnogenezės tyrimais, iškėlė naują hipotezę, kad įtvirtintas gyvenvietes rytinėje Baltijos regiono dalyje galėjo įrengti nauji iš Rytų Europos miškų juostos atklydę gyventojai.

Čekų archeologai yra reti svečiai Lietuvoje organizuojamose archeologinėse konferencijose, o apie čekų archeologiją ir jų teritorijoje esančias įtvirtintas gyvenvietes Lietuvoje nedaug žinome, todėl šiame leidinyje publikuojami du čekų archeologų straipsniai yra svarbūs, nes suteikia naujų žinių apie Centrinės Europos piliakal-

nus. Abu straipsniai skirti Čekijos įtvirtintų gyvenviečių tyrimams ir gyvenviečių pagrindinių bruožų bei raidos aptarimui. Viename jų trys archeologai – Josefas Hložekas, Petras Menšíkas ir Milanas Procházka – apžvelgė gyvenviečių kalvose ir įtvirtintų gyvenviečių atsiradimą ir raidą Pietų Bohemijoje nuo priešistorinio laikotarpio pradžios iki viduramžių pabaigos. Autoriai aptarė pagrindinius įtvirtintų gyvenviečių bruožus, pateikė jų klasifikaciją, chronologiją, nustatė funkcijas bei apžvelgė raidą kelių tūkstantmečių laikotarpiu. Kitame straipsnyje Romanas Křivánekas analizavo geofizinių metodų taikymą tiriant įvairių tipų Čekijos piliakalnius. Straipsnyje aptarta piliakalnių geofizinių tyrimų Čekijoje raida ir šio nedestrukcinio metodo galimybės tiriant įvairių tipų įtvirtintas gyvenvietes. Straipsnyje pateikti septyni geofizinių metodų taikymo pavyzdžiai, iliustruojantys metodo galimybes bei ribotumus.

Rytprūsiuose gyvenusios nadruvių genties centrinės dalies piliakalniai, datuojami I tūkst. po Kr. pirma puse, įvairiapusė analizuojami trijų rusų archeologų – Olgos Khomiakovos, Ivano Skhodnovo ir Sergejaus Chaukino – straipsnyje. Aptartos nadruvių piliakalnių morfologinės charakteristikos, piliakalnių išsidėstymas kraštovaizdyje, funkcijos ir reikšmė to meto visuomenės gyvensenoje. Šio laikotarpio piliakalniai straipsnio autorių matomi kaip buvę to meto socialiniai centrai. Straipsnyje detalai aprašyti ir keli autorių pasirinkti nadruvių piliakalniai, esantys Priegliaus upės ir jos kairiųjų intakų slėniuose.

Keturi straipsniai šiame tome skirti įvairiose Lietuvos dalyse esančių vėlyvųjų piliakalnių tyrimų metu gautai medžiagai analizuoti. Viename jų Ramūnas Šmigelskas, remdamasis 2016 metais savo paties vykdytais nedidelės apimties Vilniaus Aukštutinės pilies rūmų archeologiniais lauko tyrimais ir jų metu gautomis devyniomis radioanglies datomis, siekia atsakyti į klausimą, kada buvo pastatyta medinė pilis Gedimino kalne. Remdamasis tų pačių tyrimų metu gauta radioanglies data, straipsnio autorius daro dar vieną svarbią išvadą – kad Gedimino kalno apgyvendinimo pradžia siekia VII–V a. pr. Kr. Svarbu ir tai, kad straipsnyje apžvelgti šio, bene žinomiausio Lietuvos piliakalnio, esančio pačiame Vilniaus centre ir tapusio Vilniaus ir net Lietuvos simboliu, archeologiniai tyrimai, vykdyti XX amžiuje.

Senujų Trakų piliavietės ir šalia jos buvusios gyvenvietės 2018 metais atliktų geofizinių, dirvožemio, archeologinių žvalgomųjų tyrimų metu gautus rezultatus savo straipsnyje apibendrina septynių tyrėjų grupė: Albinas Kuncevičius, Inga Merkytė, Justina Poškienė, Regina Prapiestienė, Rokas Vengalis, Gintautas Vėlius, Jonas Volungevičius. Straipsnyje apžvelgti rašytiniai šaltiniai, istorikų darbai apie šį objektą ir ankstesni archeologiniai tyrimai Senujų Trakų piliavietėje. Pagrindinis dėmesys šiame straipsnyje teikiamas Senujų Trakų gamtinei aplinkai ir reljefo transformavimui pilies įrengimo metu.

Kitame straipsnyje Mantas Užgalis analizuoja Vakarų Lietuvos pietinėje dalyje buvusios Lamatos žemės piliakalnius, kurių šioje teritorijoje, straipsnio autoriaus manymu, yra 22. Daugiausia dėmesio straipsnyje skirta I tūkst. po Kr. antros pusės–XIII a. įtvirtintų gyvenviečių paleogeografinės aplinkos rekonstrukcijai. Straipsnyje įvardytas ir Lamatos politinis ir administracinis centras, M. Užgalio nuomone, buvęs Skomantų piliakalnyje.

Jotvingiams skiriamos teritorijos šiaurės rytinėje dalyje tyrinėtuose piliakalniuose surastos apžiestos keramikos, datuojamos X–XIV amžiumi, bruožus ir raidos tendencijas apžvelgė Dovilė Baltramiejūnaitė. Aptarti šios keramikos morfologiniai, technologiniai, puošybos požymiai. Nustatyti apžiestos keramikos raidos etapai, tipologija, chronologija, klasifikacija ir kontekstai.

Su piliakalnių problematika susijusių mokslinių straipsnių skyrius užbaigiamas ukrainiečių archeologo Sergey'aus Panishko straipsniu apie Voluinės regione viduramžiais, lietuviškuoju laikotarpiu paplitusius vadinauosius moto tipo įtvirtinimus. Straipsnio autorius šiuos vėlyvus įtvirtinimus suklasifikavo, pateikė jų pagrindines charakteristikas, bandė atsekti, iš kur šio tipo įtvirtinimai atsirado; aptarė jų chronologinę raidą.

Šiame tome publikuojami ir du moksliniai straipsniai, kaip minėta, parašyti ne pirmiau minėtos konferencijos dalyvių ir neskirti piliakalnių problematikai analizuoti. Viename jų aprašoma, kaip Erika Buitkutė ir Giedrė Motuzaitė Matuzevičiūtė, pasitelkusios ekofaktų tyrimų metodus, bandė nustatyti Valdovų rūmų rytiniame korpuse archeologinių kasinėjimų metu atrasto medinio pastato paskirtį. Remdamosi tyrimų metu gautomis duomenimis straipsnio autorės argumentuotai teigia, kad tai turėjo būti ūkinės paskirties pastatas.

Kitame, kataloginio pobūdžio straipsnyje rusų archeologai Vladimiras Dryakhlovas ir Vladimiras Kulakovas paskelbė Aleksandro Puškino valstybinio dailės muziejaus (Maskva) fonduose saugomo Merovingų epochos papuošalų rinkinio duomenis ir jų interpretaciją. Straipsnio autorių nuomone, šio rinkinio dirbiniai buvo skirti rytų frankų aristokratijai ir yra tradicinės ikirikikščioniškos religijos amuletų rinkinys, datuojamas VI–VII amžiumi.

Tradiciskai po mokslinių straipsnių skyriaus, tomo pabaigoje, yra dar keli skyriai. Viename jų, *In memoriam*, profesorius Mykolas Michelbertas trumpai apžvelgė 2018 metų pabaigoje mirusio žymaus latvių archeologo, baltų archeologijos ir ankstyvosios istorijos tyrinėtojo prof. Evaldo Mugurevičiaus (Ēvalds Mugurēvičs) archeologinę veiklą. Svarbu paminėti, kad E. Mugurevičius 2000–2005 metais buvo leidinio „Lietuvos archeologija“ redaktorių kolegijos narys, o 2013 metais už nuopelnus baltų archeologijai, latvių ir lietuvių mokslininkų ryšių stiprinimą Lietuvos Respublikos prezidentūroje buvo apdovanotas ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ riterio kryžiumi.

Skyriuje *Archeologijos katedros leidiniai* A. Merkevičius trumpai pristatė 2018 metais išleistą knygą apie ankstyvojo metalų laikotarpio gyvenvietes Lietuvoje, parengtą vykdant mokslinių tyrimų projektą „Ankstyvųjų baltų visuomenės tapatumo bruožai remiantis archeologijos paveldo tyrimais Lietuvoje (ARCHBALTAI)“ (vadovas Algimantas Merkevičius) ir jam pasibaigus papildytą nauja informacija ir gausia iliustracine medžiaga. Knygoje abėcėlės tvarka pagal vietovių pavadinimus pateikti pagrindiniai duomenys apie daugiau nei 500 aptariamojo laikotarpio gyvenviečių.

Tradiciskai tomo pabaigoje *Mokslinio gyvenimo kronikoje* Violeta Vasiliauskienė apžvelgė 2018 metų Archeologijos katedros darbuotojų, doktorantų ir studentų akademinę veiklą.

Tikimės, kad šis *Archaeologia Lituana* tomas bus įdomus ir naudingas mūsų skaitytojams.

ALGIMANTAS MERKEVIČIUS

Hillforts. From Emergence to Present Day

The 19th volume of *Archaeologia Litwana* is dedicated to the topic of hillforts as important monuments of cultural identity of the past and present.

Eleven scientific articles were published in this volume, nine of which have been based on papers presented during the international scientific conference “Hillforts. From Emergence to the Present Day.” Another two articles were written by people who had not participated in this conference.

The idea of the mentioned conference of its organizers arose after finding out information about the initiative of the Seimas on June 23, 2015, based on the Decree No. XII-1845, in which the year 2017 was declared as the Year of Hillforts. This important initiative of the Seimas served as an inspiration for organizing the international scientific conference in 2017 to discuss the important issues related to hillforts and their study.

The three-day conference was held in Vilnius and Klaipėda. It was attended by archaeologists from nine countries, which presented 25 papers during the course of two days.

The first day of the conference was organized in Seimas of the Republic of Lithuania. Algimantas Merkevičius, Chairman of the Organizing Committee, started the conference with a short welcome speech. The conference was welcomed and opened by members of the Seimas Prof. Eugenijus Jovaiša and Prof. Arūnas Gumuliauskas.

In the next day of the Conference, on the 20th of October, a tour was organized for the participants of the conference that led them through the Vytautas Magnus War Museum and several hillforts and castles on the way from Kaunas to Klaipėda. On October 21, the third day of the conference was held at Klaipėda University.

The articles published in this volume are grouped in a chronological order and cover a long period of time, from Prehistory to the late Medieval Period, starting with early hilltop settlement sites and the emergence of fortified settlements up to the construction of masonry castles on hills and other elevated locations across the landscape during the Middle Ages.

This volume opens with an article by Estonian archaeologist, Professor of the University of Tartu Valter Lang, the guest lecturer of the conference. The first part of the article reviewed an investigation of early fortified settlements in the eastern Baltic Region and provided with the earlier interpretations of this type of settlement sites. In the second part of the article, Lang, relying on the material culture of the early fortified settlements and recent investigations on the ethnogenesis of the Baltic and Finnic people, has put forward a new hypothesis, claiming that the fortified settlements in the eastern Baltic Region could have been built by a new inhabitants that could have come from the eastern European forest belt.

Two articles in this volume are devoted to the research of fortified and hilltop settlements in the Czech Republic. They provided our readers with new information and insights on the appearance and the development of fortifications as well as the studies of hillforts in this part of Central Europe. The article by Josef Hložek, Petr Menšík, and Milan Procházka reviewed the emergence and development of hilltop and fortified settlements in southern Bohemia from the beginning of the Prehistoric Period to the end of the Middle Ages. The authors discussed the main features of fortified settlements, as well as the classification, chronology, functions, and development of fortifications over several millennia.

In the next article, Roman Křivánek analyzed the use of geophysical methods for investigating Czech hillforts. The article discusses the development of geophysical research of fortified sites in the Czech Republic and the potential this non-destructive method has in studying the different types of settlement sites. This article also presents the results of this type of research in seven sites to illustrate the results, possibilities, and limitations of this method.

The hillforts of Central Nadruvians, dated back to the 1st part of the 1st millennium AD, are focus of Russian archaeologists Olga Khomiakova, Ivan Skhodnov, and Sergey Chaukin. The authors touch upon many aspects of hillforts, such as their morphological characteristics, the distribution of these sites across the landscape, and their functions and significance for society. The main idea of their study is that these sites served as social centers

in the discussed area. Some of the most important hillforts, located in the valleys of the Prieglius River and its tributaries, were described in further detail.

Four articles in this volume are devoted to the analysis and interpretations of materials obtained during the investigations of late hillforts in various parts of Lithuania. In the first article, Ramūnas Šmigelskas, based on the results of his own small-scale archaeological excavations carried out in the Palace of the Vilnius Upper Castle in 2016 and nine radiocarbon dates obtained during these investigations, aims to answer the question when a wooden castle was built on Gediminas Hill. Another important conclusion that he offered, which is based on radiocarbon data, is that the Gediminas Hill was settled during the 7th–5th century BC. The review of archaeological excavations, which took part in this site throughout the whole of the 20th century, are also an important part of this study.

The results of geophysical research, soil analysis, and archaeological small-scale excavations in the Senieji (Old) Trakai Castle and its settlement site were summarized in an article written by a group of seven researchers: Albinas Kuncevičius, Inga Merkytė, Justina Poškienė, Regina Prapiestienė, Rokas Vengalis, Gintautas Vėlius, Jonas Volungevičius. The article also reviews the written sources and historical studies as well as previous archaeological excavations at the Senieji (Old) Trakai Castle. The main focus of this article is the transformation of the natural environment and landscape during the building activities of the castle.

Mantas Užgalis analyzes in his article the hillforts of the Lamata land, which located in the southern part of western Lithuania. The author has counted 22 hillforts in the area under examination. Most attention is paid to the paleogeographical reconstruction of these fortified settlements, dated from second part of the 1st Millennium AD to the 13th century. The article also sets the political and administrative center of the Lamata land, which, according to Užgalis, was in the Skomantai Hillfort.

In her article, Dovilė Baltramiejūnaitė reviewed the features and development of wheel-turned pottery dated to the 10th–14th centuries and found in the hillforts of the northeastern part of the area attributed to the Jotvingian tribes. The morphological, technological, and decorative features of this pottery were examined. The stages of development, typology, chronology, classification, and contexts of wheel-tuned ceramics were discussed.

The last article devoted to the topic of hillforts is produced by Ukrainian archaeologist Sergey Panishko on the “motte” type fortifications of the Medieval, so-called Lithuanian Period in the Volyn land. The author offered a classification of these late fortifications, presented their main characteristics, tried to trace the origin, and discussed their chronological development.

Two articles in this volume are presented not by the participants of the mentioned conference and not devoted to the topic of hillforts. In the first of them, Erika Buitkutė and Giedrė Motuzaitė Matuzevičiūtė, using research methods for the investigation of ecofactual material, tried to determine the function of a wooden building discovered during the archaeological excavations in the eastern part of the Palace of the Lower Castle in Vilnius, which, according to the authors, could have served economic purposes.

In the second catalog-type article, Russian archaeologists Vladimir Dryakhlov and Vladimir Kulakov published the data and the related interpretations on an items collection from the Merovingian epoch that is stored in the Alexander Pushkin State Art Museum (Moscow). According to the authors, these items, dated back to the 6th–7th centuries AD, were mainly found in the eastern territories of the Frankish tribes and belonged to the members of the Frankish aristocracy, who practiced their native, traditional religion.

In the chapter “In memoriam” Prof. Mykolas Michelbertas briefly reviewed the scientific achievements of the famous Latvian archaeologist and historian Ēvalds Mugurēvičs, who passed away at the end of 2018. It is important to note that Mugurēvičs was an editorial member of the journal *Lietuvos archeologija* from 2000 to 2005, and in 2013, he was awarded to the Cross of the Knight of the Order for Merits to Lithuania.

In the chapter “Publications of the Department of Archaeology,” Algimantas Merkevičius briefly presents a book published in 2018 that is devoted to the Early Metal Period settlement sites of Lithuania. The book contains basic data about more than 500 settlement sites of the period.

In our usual chapter titled “Scientific Life Chronicle,” Violeta Vasiliauskienė overviews the key academic activities of the Archaeology Department’s teachers and students.

We hope that this volume of *Archaeologia Lituana* will be interesting and useful to our readers.

Algimantas Merkevičius